

Aleš Debeljak

BOSNA U ČIKAGU: ALEKSANDAR HEMON

Nezavisno od „izbora po srodnosti“, naklonosti i pristrasnosti, neću preterati ukoliko kažem da je Aleksandar Hemon globalno najuspešniji „bosanski“ pisac.

Uz Semezdina Mehmedinovića (1960), Nenada Veličkovića (1962) i Miljenka Jergovića (1966), Hemon (1964), rođen u Sarajevu, pripada onoj generaciji koja je odrasla uz raspad Jugoslavije i gledajući krvavi rat u Bosni i Hercegovini. Razlikuju se po specifičnim književnim svetovima i samosvojnem stilu, a povezuje ih estetski kvalitet – što je i bila osnova za prevode njihovih knjiga na druge jezike i uočljivo mesto u međunarodnom književnom krugu. Ipak, Hemon spada u posebnu klasu. U novi milenijum je ušao sa knjigom kratkih priča *The Question of Bruno* (Random House, New York 2000). Usledila je salva dobrih kritika, visoko kotiranje na lestvicama najprodavanijih knjiga u više vodećih svetskih časopisa, prevodi na desetine jezika i redovne objave u popularnim periodičnim publikacijama kao što su *New Yorker*, *Granta*, *Esquire* itd. Sa drugom svojom američkom knjigom *Nowhere Man: Pronek Fantasies*, objavljenoj 2002. godine u seriji butik bisera urednice Nen Telisi u izdavačkoj kući *Random House*, Hemon je učvrstio predstavu koju su o njemu kao o autoru čitaoci već bili stekli, kao i ugled kod kritičara. Ukoliko je drugu knjigu zaista bilo najteže napisati, jer su je pratila velika očekivanja koja su usledila nakon prve – a mogla bi da bude samo rezultat srećnih okolnosti – onda je moguće reći da je bosanski pisac u Americi taj test položio sa čistom desetkom. Obimni roman pod naslovom *Lazarus Project* izašao je 2008. godine (Riverhead Books, New York). Priča ovog Hemonovog romana razvija se kroz dva paralelna toka.

S jedne strane radnja romana seže u Čikago s početka 20. veka i u njegova imigrantska geta puna istočnoevropskih radnika, uključujući i jevrejske anarhiste, a s druge strane prati sudbinu savremenog pisca-emigranta, koji je, krajem veka, u Čikagu završio došavši iz opsednutog Sarajeva, a sada u novoj državi i sa novom ženom traga za svojim „pravim“ identitetom. Pri tom se oslanja na istraživanje priče o Lazaru Averbuhu, koji je pobegao od ruskog carskog pogroma, da bi u Čikagu našao (ne posao i slobodu, već nasilnu) smrt. Hemon u svojoj priči vešto prepliće istorijsko i ovovremensko i stvara nekakav „književni diptih“, koji govori o depresivnom američkom odnosu prema „nepravim“ doseljenicima, odnosu koji se tokom sto godina nije mnogo promenio. Roman je ubedljivo napisan, međutim, ipak nisam mogao da se oslobodim utiska da je već sama građa ograničila Hemonovu umetničku i spoznajnu pronicljivost.

Kao što se u ovom romanu međusobno ogledaju početak i kraj veka, tako i pojmovni par Evropa/Amerika preovlađuje nad istančanim uvidom. Kroz naočari nadmetanja između „evropskog“ i „američkog“ mentaliteta, Evropa, a posebno Sarajevo, dobijaju neke sasvim nepogrešive crte izuzetnosti, elementarnosti i ubedljivosti, dok Ameriku dopadne predvidljiva sudbina tehnološke efikasnosti i emotivne ispražnjenosti. Sasvim rečito je otelo-

tvorava sanitizovano, anestetizovano, visoko specijalizovano i profesionalno područje rada žene glavnog junaka: neurohirurgija!

Love and Obstacles: Stories (Riverhead Books, New York 2009) je knjiga kratkih priča, uglavnom već objavljivanih na stranicama prestižnog nedeljnika *The New Yorker*. Priče sadržinski sežu u autorovo detinjstvo koje Hemon suptilno i vešto preoblikuje u univerzalnu matricu odrastanja, a pri tome po prvi put u spisateljskoj karijeri postavi dešavanje u Afriku, dakle izvan tradicionalnog zapadnog okvira (Evropa i Amerika). Kako iz praćenja i opisa naizgled sasvim nevažnih detalja istisnuti smisao celine koja nedostaje: to je umetnički „cilj“ ovih priča. U opštim crtama junaka, u engleskom originalu imenovanih otuđenim oznakama *Sin, Sestra, Majka, Otac*, možemo dakle prepoznati svakog pojedinca o kojem na svom novom jeziku i s velikom merom sposobnosti za uživanje piše ovaj bosanski pisac.

Ali, stani malo, povuci uzdu.

Da li je Hemon „bosanski“ pisac?

A zašto ne bi bio? U Bosni je rođen, tamo je odrastao i univerzitetski se obrazovao, prvu knjigu kratih priča objavio je na bosanskom idiomu, na srpskohrvatskom. Za sarajevski nedeljnik *BH Dani* na tom jeziku još uvek piše kolumne i komentare koji izlaze u rubrici duhovito nazvanoj *Hemonwood*. Književni izbor tekstova pod istim nazivom objavljen je 2003. u sarajevskoj izdavačkoj kući *Zoro*. Da li je Hemon „američki“ pisac? A zašto ne bi bio? Već skoro dve decenije živi u svojoj novoj domovini, u Čikagu, gde je iz Sarajeva gde je radio kao novinar, došao sa jednomesečnom stipendijom američke vlade. Kada mu je aprila 1992. stipendija istekla, u Bosni je počeo rat. Hemon je bacio povratnu avionsku kartu i prihvatio iseljeničku sudbinu, uključujući i slabo plaćen fizički rad, društvo engleskog rečnika kao i društvo (najpre jedne, a onda druge) američke žene (potom i deteta), sa neodređenom krivicom i upravo takvim frustracijama. Nakon svega tri godine novog života maternji bosanski je zamenio američkim engleskim. Prvu priču je objavio u jednom od specijalizovanih književnih časopisa. Zapala je za oko uvek budnom agentu. Ubrzo se Hemon preselio na stranice važnih kulturnih časopisa. Njegova prva američka knjiga naišla je na veoma dobar prijem, druga i treća su se našle u finalu za National Book Critics Circle Award, a *Projekat Lazarus* u finalu za uglednu National Book Award. Hemon je dobio i značajne stipendije i nagrade, između ostalog i takozvanu „nagradu za genije“ MekArturovog fonda.

Dakle: čiji pisac je Aleksandar Hemon? Stvari nisu jednostavne. Odgovor moramo potražiti izvan ove ili one nacionalne ili etničke tradicije. Gde? Na primer, u kosmopolitskom identitetu. Ako je tako – a mislim, da je tako – onda Hemonu treba videti kao pripadnika globalnog kluba, čiji članovi su Vladimir Nabokov i Ežen Jonesko, Emil Sioran i Milan Kundera, Salman Ruždi i Andrej Makin, pisci čije detinjstvo i godine mladosti sežu u prostor, kulturu i jezik prve domovine, dok savremene umetničke vizije stvaraju na usvojenom jeziku druge domovine. Da li u Hemonovoj biografiji i književnosti, dakle, možemo da pronađemo slične crte koje su obeležile život i delo emigrantskog pisca Luja Adamiča (1898–1951), čije je „slovenstvo“ domovine rođenja i „amerikanstvo“ izabrane izazivalo žestoke patriotske rasprave u slovenačkoj kulturnoj javnosti pred Drugi svetski rat i nakon njega? Veoma lako. Između Hemonovog života i dela i života i dela pisca Luja Adamiča (1898–1951) protežu se mnoge poučne paralele.

Adamiča je talas političkog zatiranja iz dolensjkog sela Grosuplje odneo u velegradsku Ameriku kada je imao svega petnaest godina, nakon što je zbog svojih naprednih ideja bio isključen iz ljubljanske gimnazije. Emigrant na krovu prekookeanskog broda koji na milione njih nosi u novu domovinu! Zar nije to arhetipska metafora za 20. vek, vek egzilnata i raseljenih lica, begunaca i nomada? Koliko je njih koji bezimeno nestaju u brutalnoj kapitalističkoj utakmici pod Kipom slobode? Nebrojeno. Ali, Luj Adamič se nije izgubio. Počeo je da piše na američkom engleskom i ubrzo se afirmisao kao pisac sa socijalnokritičkim osećajem. Tokom letnjih meseci 1932. je sa stipendijom Gugenhajmovog fonda i sa ženom Stelom Sanders putovao kroz „stari kraj“. Nakon devetnaest godina emigrantskog života vratio se u svoju prvu domovinu da bi o njenoj književnosti i politici napisao knjigu *The Native's Return (Povratak u rodni kraj)*. Objavio ju je dve godine nakon posete, ali, čim se pojavila, u Kraljevini Jugoslaviji je zabranjena.

Družio se sa članovima tadašnje kulturne elite, među kojima je posebno fascinirao Otona Župančiča, koji je u Sloveniji uživao status nacionalnog pesnika sa velikim javnim uticajem. U tekstu „Adamič i slovenstvo“ (*Ljubljanski zvon*, br. 8, god. 52, 1932) Župančič je kritikovao opasni slovenački provincijalizam, čiji zagovornici su sumnjali u to da bi Adamič mogao da važi za slovenačkog pisca, s obzirom na to da je pisao na stranom jeziku. Ovako kaže Župančič: „Kod nas su u poslednje vreme digli glas budni stražari, koji se silno brinu za to unutrašnje slovenstvo, koje se uopšte ne može izgubiti [...]. Zaista, u tom budnom stražarenju ja vidim opasnost po naš način razmišljanja, kao da naše ideje treba da se ujedine, spajaju i plode samo po pravilu nekakvog duševnog incesta, što može da nas odvede u usamljenost i uskogrudost, do toga da počnemo poput Izraelaca da smatramo sebe za izabrani narod, a sve što nije probilo svoje iskustvo pred stražarima za nečisto i vredno zanemarivanja.“

Župančičev stav prema članstvu u zajednici je danas iznova aktuelan zbog toga što se umnožio i ojačao protivnik – etnički šovinizam se šepuri po čitavom svetu, ne samo na Balkanu!

Nečisto i zanemareno pripisuje se onima koji iz ovog ili onog razloga ne spadaju u nacionalnu zajednicu. Hemon je i te kako svestan razornih sila koje takvo isključivanje može da aktivira. Njegove knjige decidirano odbacuju narod kao Narod, dakle entitet u ime kojeg je dozvoljena upotreba svih sredstava; bolno svedoče o krizi identiteta i pronicljivo opisuju zgarište komunizma na kojem je prokljalo zmajevo seme nacionalizma. Komunistam sa verom u jedinu pripadnost radničkoj klasi i nacionalizam sa verom u jedinu pripadnost narodu prete uništenjem svima koji, kao junaci Hemonovih pripovesti, osećamo da istina uopšte nije jednostavna. Hemonovo pisanje, naime, ne može da „pokrije“ ni bosanski ni američki horizont. Ono proističe, naime, iz lične nadarenosti za spajanje različitih kultura. *Nowhere Man* izričito govori o krizi identiteta, o smrtonosnom zagrljaju jedne tradicije i o strašnoj ceni koju ljudi plaćaju pod ideološkim bičem jedne istine, istine kao metafizičke ideje, u ime koje je dozvoljena upotreba svih (i posebno nasilnih) sredstava.

Hemonova biografija i bibliografija su usidrene u Sarajevu. Novinarske članke je pisao pre svega za sarajevske novine, a radio je i na osi Sarajevo–Zagreb–Beograd. Objavio je nekoliko kratkih priča, između ostalog i u zagrebačkom časopisu *Quorum*, koji je osamdesetih godina 20. veka okupljao mlade pisce Jugoslavije i predstavljao laboratoriju za me-

šanje lokalnih i globalnih ideja. David Albahari je kao urednik časopisa *Književna reč* mladom Bosancu napisao pismo podrške, savetujući ga da se i dalje drži žanra kratke priče. Ne čudi, da je pred sam početak ratova za jugoslovensko nasleđe upravo Albahari – zajedno sa Mihajlom Pantićem – objavio *Antologiju najbolje jugoslovenske priče* (1991), u koju je uvrstio i Hemonovu dugu kratku priču *Život i djelo Alphonsa Kaudersa*.

Ta priča je pozajmila naslov i proznoj zbirci koju je Hemonu 1997. u Sarajevu objavila izdavačka kuća Bosanska knjiga, koja je, uprkos opsadi, tvrdoglavo štampala seriju knjiga iz savremene bosanske književnosti, i tako značajno doprinosila tome da mnogi umetnički glasovi Sarajeva i Bosne ne potonu u gluvu mrežu tišine, međunarodne neodlučnosti i monumentalne loše savesti. Tri godine kasnije u Njujorku je objavljena knjiga *The Question of Bruno*. Ona sadrži iste priče kao i sarajevska zbirka *Život i djelo Alfonsa Kaudersa*. Ipak, to nije ista knjiga. U čemu je razlika? Je li Hemon priče najpre napisao na engleskom i kasnije ih preveo na bosanski, kao što se čini da tvrdi sam autor, ili je tačno suprotno, kako se čini da govori zdrava pamet?

Poznata hrvatska spisateljica Daša Drndić je još februara 2001. u *Zarezu*, zagrebačkom časopisu za kulturu, objavila kritiku u kojoj je razvila tezu o prvobitnom statusu bosanskog srpskohrvatskog i ukazala na nužnost karakterističnog jezičkog ritma koji se ogleda u specifičnom saznanom okviru.

Jezik kao poseban pogled na svet? Naravno.

Čak i da je autor zaista sam preveo sopstvene priče na američki engleski, već je preradio „prvobitni“ tekst. Nije bio u pitanju mehanički prenos na drugi jezik, već svesna intervencija i sitni iseći, veća prilagođavanja i manja otuđivanja. Upravo u odstupanju od norme koju zacrtava bračni par engleske gramatike i sintakse, leži oslobađajući značaj Hemonove proze. *The Question of Bruno* je zbirka kratkih priča, mozaičkih kamenčića, čiji izbrušeni sjaj nam priziva leto iz detinjstva na ostrvu Mljetu, alternativne životopise iz istorije moderne špijunaže, grozotu opsednutog Sarajeva i privremeno boravište u nedrima jugoslovenske i američke pop kulture.

Po mikroskopskoj analizi prolaznih detalja Hemon je učenik Danila Kiša, po teleskopskom istraživanju ideja očigledan je njegov susret sa knjigama Vladimira Nabokova, a u njegovoj pasioniranoj opsesiji transferencijama i koincidencijama možemo da vidimo njegov naklon V. G. Zebaldu, arhivaru svega onoga što promiče pogledu.

Greške, međutim, nema: Hemonov umetnički rukopis je nepogrešiv, autentičan, sasvim njegov. Njegov istančani dar za duhovite preokrete i istovremeno za zapanjujuće originalne opise lepo se vidi upravo u tom nizu razigranih kvaziautobiografskih kratkih priča, povezanih sa temom porodičnih mitologija, lične rasutosti i nestabilnog identiteta. Tu se prvi put pojavljuju neki motivi i junaci koje će Hemon kasnije upotrebiti u knjizi *Nowhere Man*. Tu se prvi put srećemo sa Jozefom Pronekom, ranjivim i razmetljivim, očajnim i tvrdoglavim junakom *Fantazija*, tu se prvi put susrećemo sa pripovednom obradom ozloglašenog doktora dvoličnosti, ruskog špijuna Zorgea. Upravo priča „The Sorge Spy Ring“ otkriva važne strateške tačke oko kojih se i u knjizi *Nowhere Man* vrti Hemonov stvaralački interes. To su podvojene sudbine, mnogostruke ličnosti, bolni nespোরазumi i istorijske slučajnosti, a pre svega nemoćni pojedinac, koji, uprkos svojoj pameti, nije ništa drugo do igračka u rukama gigantske političke manipulacije.

U probijanju kroz sećanja, snove i stvarnost Hemon je u ovoj priči stvorio zastrašujuću sliku ciničnog uma koji gospodari životima kako bezimernih tako i slavni pojedina. Upotrebio je kolažiranje dokumentarne građe i fikcije i time od teksta stvorio nekakvu deponiju istorijskih, biografskih i mitskih elemenata.

Zapanjujući efekat te tehnike lepo možemo da vidimo u priči pod naslovom "A Coin". U njoj se suočavamo sa uporednim tokovima sterilno zvanične i surovo stvarne lične priče, tu dobijamo šokantan snimak sarajevskih muka, zbijenih u pukotinu između bosanske i američke tačke gledišta, tu nalećemo na pravu pravcatu Ejzenštajnovu *montažu atrakcija*. Takav avangardan naslov nosila je i („originalna“?) priča u knjizi iz 1997. Američki „novčić“ je za naslov primereniji, jer uspeva da izbegne poznatu citatnost. Međutim, bez obzira na naslov, priča nas nezaustavljivo uvlači u vrtlog napisanih i nenapisanih pisama koja putuju između Sarajeva i Čikaga zato da bi čitaoci mogli da prate briljantnu kinematografiju pakla i strašno pomračenje smisla u bosanskom ratu.

Već na prvi pogled je jasno da se činjenice iz Pronekove biografije u mnogim epizodama poklapaju sa činjenicama iz Hemonovog života. Teško je odupreti se iskušenju da pokušamo autorovo delo razumeti tako da najpre pokušamo da razumemo njegov život. Ipak, „fantazija“ iz naslova ne otkriva samo žanrovsku neuhvatljivost, već cilja i na samu prirodu književnog dela. U *Pronekovim fantazijama*, naime, nema samodopadljivosti u izmišljenim svetovima, ali ima puno artistske veštine i nimalo izbegavanja autentičnog vremena i mesta. Mračni ton pripovesti ima dokumentarnu gustinu. Obezbeđuju je obrade detalja i brutalno realistički izveštaji. Fantastični sloj ove proze crpi sokove iz napetosti između onoga što se dogodilo i onoga što bi se moglo dogoditi. Stil možda zaista nije sve, ali je mnogo. Hemonov stil je izuzetno lirski, iako je, verovatno, mnogo primereniji za književne sladokusce nego za one koje zanima hronološka priča. Hemonove rečenice u arhitekturi teksta predstavljaju gipke nosače, koji popuštaju pod težinom nagomilanih prideva. Po originalnim vezama i lucidnim dvosmislenostima, a ponekad i po opskurnim rečima iz neposećivanih rečničkih kutaka, Hemonov bujni stil podseća na neobičnosti u prozi Džozefa Konrada (1857–1924). Konrad se rodio kao *Jozef Teodor Konrad Nalecz Korzeniowski*. Kada mu je bila dvadeset i jedna, ne znajući ni reč engleskog, stigao je na obale Ujedinjenog Kraljevstva, stupio u trgovačku mornaricu, napustio maternji poljski i počeo da piše na engleskom, a ubrzo potom postao jedan od svetski najpopularnijih britanskih pisaca. Kao da je iznikao iz imigrantskog prkosa, Konradov rečnik upotrebljenih reči iz novousvojenog jezika po obimu značajno prevazilazi onaj koji su imali pri ruci njegovi savremenici-pisci kojima je engleski bio maternji. Pošto američki engleski za Hemonu nije podrazumevajući, i pošto je dostup do njegovih izražajnih mogućnosti morao svesno i iskustveno da prisvoji, iz njegovih riznica je sposoban da iscedi toliko domišljatih kovanica. Posebno me je oduševio način na koji Hemon efektno skreće engleske reči sa njihovih ustaljenih staza, šaljući ih u sladostrasna nova sparivanja koja su toliko neočekivana koliko su i ubedljiva. One uspevaju da učine ono što čini autentična umetnost: otkrivaju nam svet kroz nove naočari!

Hemon u svojoj prozi odbacuje hronologiju kao osnovu pouzdanosti: uz raspad svih drugih kriterijuma, vrednosti i ideala život bi lako mogao da se deli na onaj „pre rata“ i „posle rata“. Pronek oba vremenska perioda doživljava u istom dahu. Vreme je za Proneka

samo efekat kaleidoskopske montaže fragmenata, koji postoje u svetu „ničije zemlje“, između ličnog pamćenja i istorije.

Nowhere Man prati Jozefa Proneka od njegovog mirnog detinjstva u Sarajevu do zao-kreta koji na junakovom iseljeničkom putu predstavlja Kijev; tu 1991. godine pohađa letnju školu ukrajinskog jezika, da bi nakon kraja rata u Bosni završio u Čikagu. Knjigu povezuje junakov lik koji serija pripovednih perspektiva pokušava da prikaže izvan linearnog biografskog toka. Hemon je i te kako svestan izazova pisanja u vremenskim okvirima koji se međusobno prepliću. I više od toga: on ističe najteži problem pisanja o bilo kojem čoveku – izbor! Šta uključiti, a šta zanemariti između brojnih događaja i ljudi koji su za potpuni identitet pojedinca jednako važni, dakle jednako nevažni?

Šta, dakle, izabrati?

Ta nedoumica nije velika samo za nas koji smo protraćili decenije pod kišobranom filozofske dekonstrukcije. Ali, naučili smo barem to da svaki izbor već sadrži u sebi vrednovanje, koje se zasniva na napuštenim i potlačenim, zanemarenim i odbačenim elementima stvarnosti. Ona je velika i za svakidašnje iskustvo koje svedoči o nemogućnosti izbora već i u neobaveznoj priči kafanskih poznanika.

Mnogi od nas nikada ne uspeju da ispričaju pravu priču. Te dvostruke neprijatnosti je svestan i Pronek. Ta napaćena svest koja i pored neodređene beskonačnosti celine uvek iznova pada na leđa, posebno lepo dolazi do izražaja u onim epizodama u kojima junak radoznalo a istovremeno ravnodušno posmatra putnike u vagonu voza u Čikagu. Njegova mentalna kamera doduše predano beleži usputne detalje, ali Pronek ne može da se oslobodi tužnog utiska da će od svih ljudi na svetu taj trenutak zapamtiti samo on – a i njemu će uskoro iščileti iz sećanja. Zaista: što više Pronek pokušava da se odomaći u Čikagu, to lošije može da uspostavi razliku između sećanja i snova s jedne, i jave s druge strane. Nije čudno: obe sfere mu se otkrivaju kao nadrealističke.

Obične činjenice su uređene u vremenu, poput užadi vise duž njega. Tamo imaju svoje prethodnike i posledice, koji, tesno zbijeni, pritiskaju jedno drugo, bez ikakve pauze. To je važno za svaku pripovest, čija duša su kontinuitet i redosled. Ali, šta učiniti sa događajima, koji nemaju svoje mesto u vremenu; sa događajima koji su se dogodili prekasno, nakon što je čitavo vreme već podeljeno i razdeljeno; sa događajima koji su ostali na mrazu, nezapisani, koji su ostali da vise u vazduhu kao lutalice i beskućnici?

Bruno Šulc, *Doba genija*.

Hemonov *Nowhere Man* otvara se gorepomenutim odlomkom iz proze Bruna Šulca (1892–1942). Tog pisca je na ulici u getu njegovog rodnog grada Drohobič u Galiciji pucnjem u glavu ubio esesovac. Umro je stidljivi jevrejski učitelj crtanja u provincijskoj školi istočne Poljske. Njegovo čudesno krhko delo i dalje živi. Među poznavaocima nema dileme: Šulc je ispisao stranice lirski najizbrušenije proze u modernoj evropskoj književnosti! Ovaj citat razumem kao ključ koji istovremeno otvara vrata ka Hemonovom estetskom svetu i njegovoj književnoj rodbini. „Poljskog Prusta“, kao što su nazvali Šulca, kao svog književnog prethodnika navodio je i Danilo Kiš.

Urednici revije za kulturu *Sarajevske sveske* (broj 8–9, 2005) pozvali su brojne pisce i kritičare iz bivše Jugoslavije na učešće u anketi. Hemon nimalo nije okolišao kada je trebalo

imenovati svog učitelja. U kratkom tekstu „Čiji je pisac Danilo Kiš?“ on kaže: *Ovog februara Danilo Kiš bi imao sedamdeset godina. Sigurno bi bio stariji i mudriji, i drugi bi dolazili kod nje-ga po savete. Sasvim sigurno nisam jedini koji Kiša vidi kao svog učitelja – čitava generacija mladih pisaca iz bivše Jugoslavije je u Kišu videla model kako moralnost može da prevaziđe mračnjaštvo nacionalističkih kultura. A ipak će uvek, kada me upitaju čiji pisac je Kiš, jedini opravdani i inteligentan odgovor biti: moj.*

Hemon je od Kiša pozajmio ne samo stilske i kompozicione tehnike, već i odbacivanje nacionalističke isključivosti. U ime sveobuhvatne istorije opisati bezimene likove i odu-preti se populističkom zahtevu za jednostavnošću, a u ime slobode pojedinca: tako se u Hemonovoj prozi časno nastavlja nasleđe Kišove po-etike! Hemon je svoj zavet učitelju više puta opisao, između ostalog, i u propratnom eseju uz Kišovu knjigu *Bašta, pepeo*, koja je na engleskom prvi put objavljena 1975. godine kao *Garden, Ashes*, a potom je ponovo štampana u američkoj izdavačkoj kući Dalkey Archive (2003). Hemon tu ubedljivo govori o načinu kako Kiš koristi detalje svakidašnjeg sveta, u koja unosi filozofska razmišljanja. Kada je u pitanju deskripcija, to zahteva veliku meru preciznosti. Što je misao apstraktnija to mora biti više određena detaljno prikazanim specifičnostima. Na eventualne primedbe, da književnost Danila Kiša predstavlja zahtevno štivo, Hemon ima već spremnu, dobru repliku: *Zahtevnost ne samo da je u redu, već je i nužna. Istorija, tuđe patnje, potreba za izra-žavanjem neizrazivog: to mora da bude zahtevno, da bismo otkrili lepotu Kišove poezije, energiju njegove mašte i moć njegove književnosti.*

Migoljivo bogatstvo detalja u tkanini svakodnevnog života, koji su znali da prizovu Bruno Šulc i Danilo Kiš, u Hemonovoj prozi se pretvara u nešto čudesno i čudno, dok nam šapuće da dragocenih vrednosti koju poseduju male stvari i mali ljudi uopšte nismo sve-sni, sve dok ih zauvek ne izgubimo.

Pažljivo posmatranje „znakova pored puta“ (opet taj Andrić!) je onaj estetski instru-ment pomoću kojeg Hemon iz drhtaja trepavica izmamљуje psihička stanja vidovitosti i u banalnom množenju crkotine otkriva taloge groze postojanja. Kosmos živih i mrtvih bića pod Hemonovim pažljivim pogledom iznova počinje da diše kao Celina, iako samo na tren-utak, na ovlašni milostivi titraj. Hemonu posebno privlače ispucale površine kože, zido-va, tkanina – i jezika. Tematike nesavršenosti i telesnog poraza predstavljaju za njega gip-ku odskočnu dasku za filozofsku iskricu o prolaznosti. Njegovu književnost ne umem da imenujem drugačije, osim da ne upotrebim mlaki izraz za vatrenu silu: stvaralačka nada-renost! Pripovedači, brojni pripovedači nam nude paletu mišljenja, množe se svedočenja o različitim perspektivama stvarnosti, gomilaju se pisma i stenografske beleške, tegobna i slatka sećanja, sopstvena i tuđa, sva ona doprinose oklevajućem sastavljanju Pronekove biografije, potresno oštećenog palimpsesta, u kojem nekoliko pripovedača o Jozefu zna čak više nego što zna on sam. Ko su ti pripovedači?

Pokušaću da pojednostavim. Najpre imamo posla sa bezimenim kandidatom za profe-sora „engleskog kao stranog jezika“, za kojeg se ispostavi da je Proneka očigledno poznavao još u detinjstvu, a sada ga u Čikagu sreće kao studenta na jezičkom kursu za doseljenike. Taj privremeno sveznajući pripovedač nam otkriva Pronekove tinejdžerske romanse i nestr-pljive demonstracije na ulicama Sarajeva, slavi spasavajući splav rokenrola na koji se Pronek ukrcao kao mladić, ali ne zaboravlja ni obavezno jednogodišnje ili višegodišnje služenje JNA.

U tom okviru, u kojem saznajemo za izvore nadahnuća koje dele bosanski *sevdah* i američki *blues*, zahvalni smo za putokaz. Knjiga je prožeta melanholičnim tonom, onim prijatnim bolom u duši koji kako u bosanskoj, tako i u afroameričkoj narodnoj muzici proizilazi iz nepristajanja na mirenje sa teškim životom. Načinimo kroz tu paralelu još jedan korak napred: predano praćenje neshvatljive sudbine kako u *sevdahu* tako i u bluzu tek zaista omogućava čoveku da uživa u svakom trenutku u svojoj čulnoj jedinstvenosti, nekako tako kao što nam Hemonovo otkrivanje zanemarenih dimenzija u stvarima i događajima omogućava veliko čitalačko uživanje.

Hemon je najubedljiviji u opisima neuspelih napora koje mladi Pronek ulaže u pridobijanje frajerskog statusa, dok se iz erotično osvajačkih pohoda upušta u avanturu garažnog benda. Osetljivo smešni i očaravajuće istiniti načini kako „postajati čovekom“, tu se umešuju u kulturni okvir osamdesetih godina, uključujući i popularne zvezde, česte fraze i pevljive melodije angloameričke i jugoslovenske obrade. Kulturni status je bio rezervisan za Bitlse, koje su grozničavo oponašale Mrtve duše, Pronekov obećavajući rokenrol bend kratkog daha. Lenonova dvosmislena oda sopstvenom uspehu, *Nowhere Man*, nije se bez razloga našla u naslovu ove Hemonove knjige. Igra odjeka između ličnog odrastanja i generacije od Pronekove priče stvara kulturno sasvim lokalnu, a istovremeno i opštu mladačku teskobu. Pronek obnavlja univerzalne borbe za moć, ugled, stil i prijateljstvo, o kvima sam prvi put čitao u *Dečacima Pavlove ulice*, klasičnom srednjeevropskom romanu o odrastanju, koji je 1906. objavio mađarski pisac Ferenc Molnar. Pronekovo detinjstvo koje Hemon opisuje s nežnim srcem i nesramežljivom vulgarnom rukom, ozbiljniji značaj dobija tek sa bliskim susretom sa smrću. Ona se otkriva u prizoru u kojem dečak zadrema u naručju svoje bake, autoritarne a nežne starice, koja tokom unukovog popodnevnog dremeža zauvek zaspi.

Pronek kao mladi zanesenjak je uzbudljivo autentičan i u ulozi nezaposlenog erotomana, izrazito seksualizovanog junaka, koga proganja glavni problem tinejdžerskog doba: kako se rešiti nevinosti? Tu procveta Hemonov smisao za ekspresivno osvetljavanje telesnih funkcija, posebno onih koje muškarci ne mogu da kontrolišu. Suštinski važna je erekcija, koju autor opisuje u brojnim epizodama samozadovoljavanja, a istovremeno obezbeđuje književno primamljive dokaze u korist teorije da hrišćanske pridike o falusu kao izvoru greha nemaju baš neki domet. Falus je uglavnom božja *kazna* za greh, s obzirom da predstavlja jedini mišić kojim muškarac ne može razumom da upravlja. Nije nevažno ni to da Hemon upotrebom razoružavajućeg humora uspeva da razbije okoštale predrasude i ideološku utvaru, omiljenu od strane antikomunističkih zagriženika sa obe strane nekadašnje „gvozdene zavese“: odrastanje u Jugoslaviji uopšte nije nužno podrazumevalo i životarenje u mračnom kavezu. „Sarajevo osamdesetih je bilo predivan grad za biti mlad“, kaže narrator u *Pronekovim fantazijama*, a onda, uz onu dozu gorke sigurnosti koja čoveku u svetu bez smisla još preostaje, pomirljivo dodaje: „Znam, tada sam i sam bio mlad.“ Slatka jeza prepoznavanja mi se popela uz kičmu i ubrzani ritam odobravanja ispunio je moje srčane komore. Ne mogu drugačije, a da jednostavno ne ponovim: osamdesetih godina u Jugoslaviji i sâm sam bio mlad. Bilo je lepo živeti u državi između Istoka i Zapada, između mekog komunizma i tvrdog kapitalizma, u zemlji „negde između“! Sledeći pripovedač je Viktor Plavčuk. Sa njim smo se već susreli u kijeveskom poglavlju. Viktor, Amerikanac ukrajinskog

porekla, u vreme škole jezika deli sobu sa Pronekom, koji takođe ima ukrajinske korene. Više od upoznavanja svoje etničke tradicije Proneka, međutim, interesuje erotska sadašnjost: otelotvorava je neka američka studentkinja, povodom koje sasvim prenebregava činjenicu da je u nju zapravo zaljubljen Viktor.

Pronek u Kijevu zaživi kao privlačan i kočoperni mladić koji je lukav, ali još uvek nije izgubio pravac; koji je duhovit, ali svakako dobrodušno šaljiv; prati ga senka boemske prošlosti, koja je promišljeno odigrana u toj meri da je i simpatična. U takvom pripovednom okviru naletimo na Pronekov susret sa predsednikom Dž. V. Bušom starijim. Bezdan imperijalne naduvenosti pokazuje se u vidu predsednikove pokroviteljske bezbrižnosti, koju Hemon opisuje sa sarkazmom pravog kritičara društva. Mada se kriza Pronekovog identiteta komično izrazi, nisam se uživao u Viktorovu sporednu priču. Previše me je udaljila od Pronekove.

Pronekov američki period odlikuje produblјivanje krize. Usred Čikaga, gde kao pridodšlica uči novi jezik, studenti na vežbama čitaju odlomak o sijamskim blizancima. Nema bolje metafore za osuđenost na stisku koja izvire iz udvajanja jednog. Tu se otkrivaju sva protivurečna osećanja otuđenosti i pripadnosti, neodvojivosti i odvojenosti. Sijamski par predstavlja metaforu za „jedno u mnogostrukom“, za raseljenu osobu, odvojenu od prostora prvobitne socijalizacije, koji ne dopuštaju da budu oterani. Stara sećanja se prosejavaju kroz sito novog života. Pronek se sa krizom identiteta suočava na svakom svom američkom koraku. Svuda ga pitaju za poreklo: „Dolaziš iz Bosne, u redu, ali – jesi li ti Srbin ili si Musliman?“ Njegovi neodređeni odgovori su raznovrsni, a najviše iznenadi onda kada odgovori da je *komplikovan*. Odbijanje nacionalističke opsednutosti jednom istinom moćno dolazi do izražaja u odlomku u kojem Pronek, koji zarađuje honorare obavljajući razne povremene poslove kao što je kurirski, u predgrađu Čikaga mora da uruči sudska dokumenta nekom naoružanom i očigledno neuravnoteženom srpskom doseljeniku.

Brđanin već svojim prezimenom otkriva svoje seljačko poreklo koje mu onemogućava da razume, a kamoli prihvati višekulturno i višetetničko „ostrvo Sarajevo“. Setimo se kako su brojni komentatori rat u Bosni i Hercegovini tumačili kao sukob između ruralnih i urbanih elemenata u lokalnom mentalitetu, pa će brzo biti jasno u kom grmu leži Hemonov pripovedački zec. Autor ime ovog lika u romanu ne amerikanizuje, već ga zbog značajnog lokalnog bogatstva smisla sačuva u originalu, iako, naravno, uopšte nije nužno da će ih na valjan način odgonetnuti i engleski govoreća čitalačka publika. Na kraju krajeva, neodomaćena bosanska imena usred engleskog jezičkog tkiva predstavljaju tačno onu hibridnu prirodu identiteta, u znaku koje je knjiga i nastala. Kako god: Brđanin prihvati Pronekovo mrmljanje da je u zapravo Ukrajinac. Dakle, iste je pravoslavne vere, a time je i „naš čovek“. Domaćinov odbrambeni stav omekša, i Pronek može da stupi preko njegovog kućnog praga.

Na šta nailazi?

Nailazi na zastrašujuće revizionističko objašnjenje uzroka za jugoslovenske ratove i prirodu njihovih posledica, jer se susreće sa negiranjem genocida u Srebrenici, dakle masovnog pokolja više od osam hiljada bosanskih Muslimana, koji su u Srebrenici, bošnjačkom „zaštićenom području“ UN-a, uz pasivno učešće holandskog bataljona UNPROFOR-a aktivno izvele jedinice bosanskih Srba između 9. i 11. jula 1995. Danas znamo: u pitanju je

genocid, a to u skladu sa presudom Međunarodnog suda za ratne zločine na teritoriji bivše Jugoslavije, ovlašćenog suda UN-a u Hagu, iz 2005.

Za vreme rata, koje je vreme dešavanja Hemonovog romana, bilo je popularno drugačije objašnjenje Srebrenice. Servira nam ga vidno iznervirani Brđanin, koji tvrdi da to nije ništa drugo do zlonamerna muslimanska propaganda!

Susret između dva Bosanca je kratak i potresan: čak i tu, s američke strane Atlantika, nekadašnji krvavi sukobi i dalje izopačavaju ljude. Uplašeni i zgroženi Pronek pokušava da što pre ode, ali ne može da pobegne. Kada se srpski doseljenik slomi i počne nerazumljivo da muca, Pronek pokuša da ga uteši. I jedan i drugi su ranjeni ljudi.

Umetnička snaga Aleksandra Hemon se otkriva u sposobnosti da političku kritiku ne želi da pretvori u agitatorski plakat, a istovremeno uspeva da održi onu meru kompleksnosti, po kojoj prepoznamo i sam život. Jedna istina, jedan vođa, jedan narod, jedan identitet: Hemonova knjiga uz originalni lirizam i pronicljivu saznavnu moć otkriva kako je takvo insistiranje na isključivoj pripadnosti sricalo smrtnu presudu za mnoge ljude u zemlji dok je još postojala, bivša Jugoslavija, a posebno „Jugoslavija u malom“, Bosna i Hercegovina.

Emigrantska sudbina Proneku dodeli posao volonterskog aktiviste u ekološkoj organizaciji Greenpeace, za koju sprovodi ankete, idući od jednih do drugih kućnih vrata. Hemon je tako svog junaka poslao u razgledanja, čiji rezultat je neverovatan: dobijamo, naime, uvid u kuhinje egoističnog američkog megapolisa, gde se javne vrline građanstva pretvaraju u privatne izopačenosti. Slične mikro studije američke porodične dvoiličnosti je nekada, a na istom usvojenom jeziku, ispisao jedan drugi došljak – Vladimir Nabokov. Proneka prožima sveprisutna bezimenost, koja ga uznemirava i opterećuje. Na svakom pragu se svaki put poistovećuje sa drugačijom životnom pričom i predstavlja se pod drugim imenom: bukvalno rečeno, preuzima nov identitet. Sarkastični tonovi priče više nisu prikriiveni.

Hemon se tu prilično razigra. Uvek novim i rečitim imenima, Pronekovim maskama, s jedne strane osvetljava mogućnosti za opstanak kameleonstva, a sa druge i egzistencijalnu prazninu: prihvatljivo socijalno proćelje za kojim se otvara bezdan lične groze. *Mislila sam, da si neko drugi*, kaže neka domaćica, kada Pronek pokuca na njena vrata. Vrhunac Hemonove pripovedačke zrelosti je u tome da tu nije u pitanju greška, već istina.

Pronek i *jeste* neko drugi.

Odreći se toga da pronađemo svoje „pravo ja“, znači pristati na preteću mogućnost da takvo ja uopšte ne postoji. Takva je i – čini mi se – skrivena poruka čudnog poslednjeg poglavlja ili sasvim nezavisne priče u *Pronekovim fantazijama*, koja pokriva prostor od Šangaja do Čikaga, a vremenski se proteže kroz čitav 20. vek.

Kapetan Evgenij Pik je, kao glavni lik, zaista čovek akcije, s obzirom da beži od lakomog apetita jednog jedinog identiteta. Pošto je obdaren sposobnošću da se prilagođava i beskompromisno ostvaruje sopstvena zadovoljstva, lako se transformiše iz jedne ličnosti u drugu. Oholo i nasilnički preuzima različite uloge i živi u različitim gradovima, a svuda negira sopstvenu smrtnost. Živi u skladu sa sebi svojstvenim moralom, u opasnosti tražeći postojanje punije od onog koje nudi građanski porodični poredak.

Pažljivim čitaocima ta priča govorio i o poreklu Hemonove očaranosti špijunskom profesijom, koja, kao i u Zorgeovom slučaju, zahteva sposobnost za metamorfozu u različite

ličnosti, čak i ako treba za to platiti visoku cenu – pravi pravcati *nowhere man, sitting in his nowhere land*.

Pronek je „autsajder“ i „stranac“. Odsečen je od svoje prvobitne porodice i domovine koju sve teže može da razume, a ne može da se ustali ni u novoj domovini. Nikome ne pripada osim procepu između različitih ljudskih zajednica. Zavidni čak i kokeršpanijelu sa plakata o izgubljenim psima. Pas barem nekom nedostaje, a Pronek ne nedostaje nikome. Ali ovo nije dosadna i naporna knjiga: ovo je skoro veličanstveno umetničko delo koje uspeva da spoji tragično sa komičnim, a jezičku inovativnost da gurne u stvaralački dijalog sa osetljivim idejama i važnim pitanjima egzistencije. Ovo je knjiga koja dokazuje da je priča priča i istorijski i politički, a na kraju krajeva i ljudski najvažniji čin.

(Sa slovenačkog prevela **Ana Ristović**)